

HLADANIE POKORY V STAROZÁKONNEJ TRADÍCII AKO PODNET PRE DNEŠNÚ TEOLÓGIU

Štúdia venovaná pamäti dona Jozefa Heribana SDB,
vynikajúceho biblistu a pokorného človeka

Blažej Štrba

Abstrakt

Pokora opisuje v podstate morálnu alebo duchovnú kvalitu človeka. Predložená štúdia navrhuje znovuobjaviť túto kvalitu ako atribút Boha. Inými slovami, pojem pokory sa zdá byť dobre známy už v židovsko-kresťanskej teológii založenej na biblických podkladoch. Výraz 'anawa „pokora“ v Starom zákone zohráva dôležitú úlohu pre predloženie tézy. V Novom zákone je pokora nesporný atribút Ježiša Krista. Stredoveký rozvoj koncepcie pokory však poznačil termín rozmerom hriechu, a tak zúžil význam pojmu a posunul ho do ofsajdu v systematickej teológii.

Cieľom príspevku je uviesť argumenty v prospech pokory Boha, tak ako ju chápe už Starý zákon (Ž 18,36). Nový zákon považuje pokoru Boha Ježiša Krista za samozrejmú ako kľúčovú kvalitu Krista, nevyhnutnú pre jeho poslušnosť Bohu Otcovi a kvôli ľudskej spáse. Navyše, pokora je dôležitým atribútom Panny Márie, Ježišovej matky a požadovanou kvalitou Ježišových nasledovníkov. Ak by pokora Boha bola zahrnutá do systematickej teológie, výsledky môžu priniesť niektoré význačné charakteristiky Boha a teda aj Cirkvi.

Kľúčové slová: pokora – pokora Boha – biblická teológia – morálna teológia – spiritualita

Súčasná spoločnosť používa zriedkavo slovo pokora. Dravá konkurenčná mentalita je v princípe proti všeobecnému chápaniu pojmu pokora. Na druhej strane občas i v mediálnej komunikácii sa používa náboženský jazyk v prenese-
nom význame, ako napr. brankár je strážcom svätyne, novinár spovedá politika, či reportér športovca, alebo ktosi pokorne uzná svoje chyby, alebo sa tvári pokorne i vo chvíli, keď ho oslavujú. Ani v modernej hudbe to nie je zvyčajné, aj keď pieseň v podaní Richarda Müllera a Terezy Kerdnlovej *Klid, mír a pokora* je utešenou výnimkou¹. Avšak podstatne častejšie sa pojem pokora používa

---

¹ Text a hudba dostupné na internete: <http://www.youtube.com/watch?v=HIQd-VhgxCU> [2012-10-13]. Pieseň je súčasťou albumu „Ešte“, ktorý vyšiel 11. 11. 2011.

v náboženskom slovníku. Počut' ho z kazateľníc, v spovedniciach alebo sa o ňom veľa dočítame v náboženskej duchovnej literatúre. Práve masívna prevaha používania tohto pojmu v náboženskom kontexte spôsobuje automatické zaškatuľkovanie takého človeka, ktorý spomenie pojem pokora, buď do náboženskej alebo až do bigotnej skupiny veriacich. Ak ho niekto spomenie v teológii, tak sa jeho pojednávanie akosi podvedome najčastejšie zaradí do oblasti spirituálnej teológie. Keďže v kresťanskej spiritualite sa pokora kategorizuje ako čnosť, tak v systematickej teológii sa jej venuje priestor v morálnej teológii. Tak sa nik nečuduje, že sa termín nenachádza v analytickom slovníku Kódexu kánonického práva. Pokora prirodzene nie je predmetom záujmu liturgistov, pastoraľistov, tým menej už cirkevných historikov. Moralisti ju teda radia pod kardinálnu ľudskú čnosť miernosti, a z tohto dôvodu, pochopiteľne, sa o pokore nedočítate ani v dogmatických traktátoch o jedinom Bohu.

Predsa však ostáva výzvou Ježišovo tvrdenie: „učte sa odo mňa, lebo som tichý a pokorný srdcom.“ Ak ho skombinujeme s Pavlovou teológiou, že Ježiš sa zriekol seba samého, stal sa podobný nám ľuďom, že sa vyvlastnil a *uponížil sa* a stal poslušný až na smrť, tak otázka či nie je i pokora jednou z vlastností Boha sa nám zdá byť opodstatnená. Totiž jeden z dôsledkov tvrdenia, že Boh je pokorný, by bolo, že teologický systém by mal hovoriť nielen o Božích superlatívoch, ale i o Božej slabosti, poníženosti – dokonca o podradenosti najväčšieho stupňa. Hoci sa touto problematikou Kristovej poslušnosti zaoberá Kristológia, nás bude v našej štúdiu zaujímať, ako vidí pojem pokory predovšetkým Starý zákon. Vníma túto charakteristiku ako eventuálnu Božiu vlastnosť? Cieľom tohto príspevku bude za pomoci biblických výpovedí o pokore poukázať na to, že starozákonné Zjavenie vnímalo Boha ako toho, ktorý sa dokáže ponížiť pre dobro človeka. Okrem nepopierateľného príkladu pokory Ježiša Krista by sme chceli pripomenúť, že oživenie biblickej teologickej tradície o pokornom Bohu má nemalý význam. Teológia, ktorá predstaví Boha nie ako super, ale ako pokorného, určite zjavuje pravdu, ktorá silno kontrastuje so snahou po výnimočnej a excelentnej jedinečnosti človeka. Ináč povedané, pokorný Boh ostáva stále Bohom, ale odzbrojuje militantné vízie človeka a nezdravé povýšenecké sebavedomie Cirkvi.

Budeme postupovať v troch krokoch. Prvá podstatná časť bude analytická; v nej sa zameriame na výskyt termínu pokora v Starom zákone a jeho význam v danom kontexte. Druhá časť bude doplňujúca vzhľadom k biblicko-teologickému chápaniu pojmu pokora. Poukáže na novozákonné použitie a prehlbenie nášho pojmu. Tretia časť sa bude venovať pojmu pokory najmä z hľadiska morálnej teológie. Okrem bežného chápania zdieľaného pojmu táto časť poukáže na niektoré kľúčové momenty v neskoršom spirituálnom a morálnom chápaní pojmu. Záver odôvodní potrebu prehodnotenia pojmu pokory v biblickej tradícii a potrebu hľadania pokory v dnešnej teológii.

1 POKORA V STAROM ZÁKONE

1.1 Substantívum 'anawa – od ponižovania k pokore

Hebrejské substantívum 'anawa (עָנָוָה) štandardne prekladané ako „pokora“ je zriedkavé v Starom zákone². Nie je zriedkavý fenomén, že podstatné meno sa etymologicky odvodzuje od slovesa. Tak v našom prípade „pokora“ pochádza z pôvodného slovesa 'ana II „byť utláčaný, ponižovaný, deprimovaný“³ a pod. Podstatné meno 'anawa je *nomen acti*, teda meno výsledku činnosti. V prípade nášho slovesa ide o negatívnu činnosť ponižovania, utláčania (*nomen actionis*), ktorej výsledok je poníženie, pokorenie. Avšak táto forma podstatného mena patrí k neskorším vývojovým štádiám koreňa 'ana II. Použitie tohto neskorého substantíva nasvedčuje aj posunutému významu, ktorý bol späť už nie viac s negatívnym, ale práve naopak s pozitívnym *hodnotením výsledku* činnosti, presnejšie s pozitívnym *prijatím výsledku* tejto činnosti. Pozitívny pochopiteľne nebol dej ponižovania ani jeho výsledok – teda poníženie ako také. Pozitívne použitie pojmu 'anawa vyjadruje taký postoj ponižovaného a poníženého, ktorého stav už nevyjadroval len sociálnu podmienku, ale takú ľudskú kvalitu, ktorou prijal výsledok ponižovania – prijal poníženie. Túto kvalitu mohli by sme nazvať poníženosť, resp. pokora. Táto kvalita – vedieť prijať ponižovanie, t. j. mať čnosť poníženosti, pokory – mohla byť hľadaná, resp. sa o ňu mohol snažiť človek podobne, ako sa snaží o spravodlivosť, múdrosť. To dosvedčuje už starozákonný prorok Sofoniáš (Sof 2,3).

1.2 Výskyt, význam a výklad v Starom zákone

Podstatné meno 'anawa sa nachádza 6-krát v hebrejskej Biblii: 2-krát v Žaltári, 3-krát v Prís a raz u Proroka Sofoniáša. Výskyt v Knihe prísloví dobre ilustruje rané chápanie termínu pokora. Preto začneme najprv jeho použitím v Prísloviach. Potom si predstavíme jedinečný text proroka Sofoniáša a na záver si predstavíme dva výskyty v žalmoch.

1.2.1 Tri príklady z Knihy prísloví

V Knihe prísloví v dvoch z troch prípadov výskytu termínu 'anawa sa výraz nachádza v takej istej vete: „pred slávou (je) pokora“ (15,33; 18,12). V oboch prípadoch, prvá časť poetického verša potvrdzuje ako vysoko je hodnotená pokora.

15,33: Bázeň pred Pánom vychováva k múdrosti,
pred slávou je však pokora.

² GERSTENBERGER, Erhard. עָנָוָה II 'ānā, TDOT XI (2001), s. 230-252, najmä s. 241.

³ HALOT II. ע – ע (1995) 855.

18,12: Pred skazou (býva) srdce človeka povýšené,
pred slávou je však *pokora*.

V prvom prípade pokora je paralelná s bázňou pred Pánom. Podobne ako bázeň vedie k múdrosti, tak vedie pokora k sláve. Druhý prípad poukazuje antiteticky na mimoriadnosť pokory. Povýšené srdce človeka vedie k skaze, ale poníženosť (človeka) k sláve.

Azda najvyšším docenením vznešenosti pokory je posledný výskyt v Prísloviach:

22,4: Odmena za *pokoru* je bázeň pred Pánom, bohatstvo a česť
a život.⁴

Fundamentálny postoj človeka pred Bohom – postoj bázne, ktorá je v Písme rezervovaná jedine Bohu, úzko súvisí s pokorou (porov. Lk 12,5⁵). Ak pokora, poníženosť je pravda o sebe, tak veriaci človek prirodzene by mal mať bázeň pred Bohom a zaiste i úctu k ostatným ľuďom navzájom. Takýto pokorný medziľudský postoj mu môže zaručiť česť a dobroprajnosť zo strany ostatných ľudí, ako to naznačuje posledný výskyt v Prísloviach (22,4).

1.2.2 Sof 2,3

Výskyt termínu *'anawa* v malej Knihe proroka Sofoniáša si vyžaduje výnimočnú pozornosť. Zmienka o pokore sa nachádza v stati, kde Sofoniáš varuje niekoľkými imperatívmi Izraelitov pred nebezpečenstvom príchodu Pánovho dňa (2,1-4). Najprv si však pripomeňme jednu anomáliu vzhľadom na zaradenie prorockého spisu medzi dvomi prorokmi Habakukom a Aggeom. Kánonické zaradenie Sofoniášovho spisu medzi týmito prorokmi (za Habakukom a pred Aggeom) by mohlo nasvedčovať, že Sofoniáš pôsobil v období medzi rokom cca 600 a 520 pred Kr. Habakuk totiž pôsobil za kráľa Jojakima, teda niekedy v rokoch 609 – 598 pred Kr., kým Aggeus bol činný cca v r. 520 pred Kr. Avšak zvláštne je, že v úvode spisu sa účinkovanie proroka Sofoniáša radí do obdobia kráľa Joziáša, teda bezprostredne pred exilom a pred r. 609 (Sof 1,1) a pred účinkovaním proroka Habakuka. Ak i záverečná redakcia Sofoniášovho spisu bola urobená po páde Jeruzalema, resp. už v exilovom období, z úvodu spisu vyplýva, že zaradenie jeho účinkovania do čias kráľa Joziáša muselo byť pre

---

⁴ Preklad SSV uvádza „Odmena poníženej bázne pred Pánom je bohatstvo a česť a život“, čím nedosahuje silu vyjadrenia ani latinskej Vulgáty: *finis modestiae timor Domini divitiae et gloria et vita*.

⁵ Tento verš – „Ukážem vám, *koho* sa máte báť. Bojte sa toho, ktorý keď zabije, má moc uvrhnúť do pekla! Áno, hovorím vám: Tohto sa bojte!“ (Lk 12,5) – sa zvykne vysvetľovať negatívne, v zmysle, že ide o Zlého, ktorý má takú moc. Avšak, biblická tradícia nikdy nedala zvrchovanú moc nad životom a smrťou nejakej inej a tobôž nie zlej bytosti. Zvrchovanú moc nad životom a smrťou má jedine Boh (porov. Job 1,12; 2,6; Mt 28,18).

redaktorov mimoriadne dôležité. Odborníci A. Berlin a M. A. Sweeney ponúkli vysvetlenie. Kritický spis svojimi výzvami ostro nabádal Júdovcov, aby sa obrátili k Pánovi, a tak oddialili príchod hrozného Pánovho dňa. Tým, že spis silno evokuje zlaté obdobie Joziášovho kral'ovania, pripomína možnosť obnovy a reformy. To by mohlo byť pre exilantov mimoriadne povzbudivé. Preto teda exilový text, aby docielil efekt obrátenia, bol situovaný do nádejného obdobia⁶.

Termín pokora sa nachádza v krátkej stati 2,1-4, na záver ktorej (v. 4) prorok spomína bolestný osud štyroch filistínskych miest (Gaza, Aškelon, Azot a Akaron). Apel proroka na vedomie Júdovcov o osude týchto miest by ich mal priviesť k vážnosti výzvy, ktorú im prorok predkladá vo vv. 1-3. Vo v. 1 je úvodné pozvanie ľudu k zhromaždeniu. V stredových veršoch 2-3 sa opakuje dvakrát vyjadrenie „deň Pánovho hnevu“. V tých veršoch ide totiž o deň, ktorý bude buď plný Pánovho hnevu, alebo bude pozitívny, ak adresáti budú konať podľa výzvy. Uvedme teda len tieto stredové verše 2-3.

- V. 2: skôr než porodí rozhodnutie a odletí deň ako pleva.
 Skôr než príde na vás blčiaci Pánov hnev,
 skôr než príde na vás deň Pánovho hnevu.
- V. 3: Hľadajte Pána, všetci pokorní zeme, ktorí konáte podľa jeho práva,
 hľadajte spravodlivosť,
 hľadajte pokoru, možno, že sa schováte v deň Pánovho hnevu.

Verš 2 opakovane apeluje na čas pred (3-krát „skôr než“) oným nebezpečným dňom. Verš 3 poukazuje zasa na spôsob ako sa dá pozastaviť jeho príchod. Tento verš je kľúčový pre našu tému pokory. Dokonca sa v ňom objavuje priamo téma našej štúdie *Hľadanie pokory* v starozákonnej texte. Dominantnou témou vo verši je *hľadanie* (3-krát imperatív „hľadajte“). Po stránke štylistickej je vhodné pripomenúť striedanie imperatívov a motivácií. Verš 1 bol uvedený imperatívom jedného slovesa („zhromaždite sa a pozbierajte“), aby sa zhromaždili a vo v. 2 bola motivácia trojnásobne podčiarknutá („skôr než“). Naproti tomu vo v. 3 nasledujú tri imperatívy a vo verši 4 je vedľajšia veta uvedená spojkou „lebo,“ ktorá vyjadruje motiváciu (zničenie štyroch miest). Tri rozkazovacie spôsoby sú vrcholom úryvku štylisticky a obsahovo. Hoci nevieme, kto presne sú spomenutí adresáti „všetci pokorní zeme“, evidentne už reagujú na situáciu; sú charakterizovaní ako tí, ktorí „konáte podľa jeho práva.“

Prvý imperatív „hľadajte Pána“ môže mať význam kultový, teda dopytovať sa na Pánovu vôľu. C. Westermann už dávno vysvetľoval, že slovné spojenie má

⁶ BERLIN, Adele. *Zephaniah* (AB 25A), New York: Doubleday, 1994, s. 38; SWEENEY, M. Alan. *Zephaniah. A commentary on the Book of Zephaniah* (Hermenenia). Minneapolis: Augsburg Fortress, 2003.

i druhý význam. Výraz odráža existenciálny postoj, ktorý vyjadruje definitívne obrátenie sa na Pána⁷.

Druhý a tretí imperatív majú za predmet spravodlivosť a pokoru. A. Spreafico vidí úzky súvis medzi týmito dôležitými pojmami. Zatiaľ, čo spravodlivosť opisuje rozmer horizontálny – medziľudský, tak pokora zasa vertikálny – ľudsko-božský⁸. D. Scaiola pozoruje medzi týmito dvomi pojmami užší súvis. Podľa tejto autorky Sofoniáš opisuje ľudský postoj, ktorý je súčasne vnútorný (hľadanie pokory) a praktický (uskutočňovanie spravodlivosti). Inými slovami, nie je nesúlad medzi vnútorným a praktickým. Tento rozmer je blízky prorokom, ktorí neraz pranierujú pokrytectvo tých, čo vykonávajú kult, ale nezodpovedá to ich svedomiu a ich skutkom.

Rovnako významný je spôsob, akým podľa proroka je možné dosiahnuť tento postoj. Totiž prorocký text pozná dynamiku vzťahu – keď apeluje na *hľadanie* – a neodvoláva sa na tvrdenia Zákona, resp. požiadavky predpisov⁹. Prorok apeluje na také hľadanie, ktoré je činorodou snahou. Hoci preklad Septuaginty nezodpovedá pôvodnému hebrejskému textu, predsa len dosvedčuje veľký apel na Júdovcov. Poslednú výzvu „hľadajte pokoru“ prekladá totiž grécky text ako: „odpovedzte týmto (veciam)“ *apokrinesthe auta* (ἀποκρίνεσθε αὐτά)¹⁰. Septuaginta teda apeluje na Júdovcov, aby reagovali pozitívne na dané výzvy. I to je istým spôsobom prejav správneho vnútorného postoja. Targum ako aj Vulgáta (*quaerite mansuetum*) sa zhodujú s hebrejskou pôvodinou, a teda podporujú pôvodnú dikciu „hľadať pokoru“¹¹.

Uvedené pozorovanie vychádza z formálnej stránky krátkeho textu a poukazuje na to, ako štylisticko-literárna stránka textu je podstatne spätá s obsahovou a významovou stránkou textu. Výber zriedkavých termínov, asonancia v hebrejskej pôvodine, viacvýznamovosť fundamentálneho výrazu „hľadajte Pána“ a mimoriadna vážnosť výzvy, pod nebezpečenstvom skoncovania podobnému štyrom fílištínskym mestám a iné, podporujú mimoriadnu obsahovú hodnotu prorockej výzvy, ktorú verš 3 vyjadruje. I keď čas je extrémne krátky, prorok predsa len apeluje na možnosť zmeny. Umožňuje zmenu nie veľkými heroickými gestami, ale oveľa viac dôslednou snahou zblíženia, skoro až zjednotenia vnútorného a vonkajšieho. Posledná výzva – hľadanie pokory – ide ruka v ruku s hľadaním spravodlivosti (druhá výzva). Ináč povedané, prvá výzva – hľa-

⁷ WESTERMANN, Claus. Die Begriffe für Fragen und Suchen im AT, *Kerygma und Dogma* 6 (1960), s. 17-18.

⁸ SPREAFICO, Ambrogio. *Sofonia* (CSANT). Genova: Marietti, 1991, s. 125.

⁹ SCAIOLA, Donatella. *I dodici profeti: perché „minori?“ Egesi e teologia* (Collana Biblica). Bologna: EDB, 2011, s. 167.

¹⁰ Zatiaľ, čo prvé dva imperatívy LXX prekladá adekvátne s imperatívom „hľadajte“ *zétésate* (ζητήσατε).

¹¹ Porov. CARBONE, Sandro Paolo, RIZZI, Giovanni. *Abaquq, Abdia, Nahum, Sofonia*. Bologna: EDB, 1997, s. 408.

danie pravdivosti vzťahu k Bohu – sa naplňa len ak sa paralelne a bezpodmienečne dáva do súladu s hľadaním správneho vzťahu k blíznym (druhá výzva), ktorý je zasa podmienený pokorou. Pokora musí byť teda krytá skutkami spravodlivosti a opačne, spravodlivý človek musí mať súčasne charakteristiku pokory.

1.2.3 Žalm 18,36

Dve použitia skúmaného pojmu *'anawa* v Žaltári patria k posledným a tiež k mimoriadne zaujímavým. V treťom najdlhšom Žalme 18, žalmista predstavuje veľké Pánove skutky vedľa Dávidových skutkov. Dávid vyznáva, že Pán mu ruky vycvičil na boj a jeho ramená napínajú luk kovový (v. 35). Vo v. 36 vyznáva, že Pán mu dal jeho záchranný štít, pravicom ho podoprel a napokon bola to Pánova *'anawa*, ktorá urobila Dávida veľkým.

- V. 36 (a) Dal si mi svoj štít záchranný,
 (b) pravicom si ma podporil
 (c) a *tvoja 'anawa* ma urobila veľkým.

Už i grécky text Septuaginty mal ťažkosti hovoriť o Pánovej pokore v tejto súvislosti. Pasovala mu lepšie Pánova „disciplína, výchova“ (*paideia*). Podľa iného starovekého gréckeho prekladu Symmacha to bola Dávidova „poslušnosť“ Pánovi, ktorá Dávida urobila veľkým. Avšak to sme sa už vzdialili od významu hebrejského substantíva *'anawa*. V mesiášskom Žalme, v ktorom sa hovorí o sile Pána a Dávida, akoby nám nepasovalo hovoriť o Pánovej pokore, ktorá urobila Dávida veľkým. Dokonca tak ako katolícky SSV i Roháčkov preklad má „tvoja blahosklonnosť“.

Poetická strofa, vv. 33-39, odvíja postupne rôzne činnosti Pána, ktorými vyzdvihol Dávida.

- V. 33 (a) To Boh ma silou opásal
 (b) a moju cestu urobil nepoškvrnenou.
 V. 34 (a) Mojím nohám dal rýchlosť jeleňa
 (b) a postavil ma na výšinu.
 V. 35 (a) Ruky mi na boj vycvičil
 (b) a moje ramená napínajú luk kovový.
 V. 36 (a) Dal si mi svoj štít záchranný,
 (b) pravicom si ma podporil
 (c) a *tvoja láskavosť* ma urobila veľkým.
 V. 37 (a) Mojím krokom si cestu uvoľnil
 (b) a moje nohy nepocitujú únavu.
 V. 38 (a) Naháňal som svojich nepriateľov,
 (b) až som ich dostihol,
 (c) a nevrátil som sa,
 (d) kým som ich celkom nezničil.

- V. 39 (a) Tak som ich zdrvil, že ani stáť nevládali,
 (b) popadali mi pod nohy.

Vo v. 33 Dávid hovorí o Bohu ako o prameni jeho sily a životnej cesty. Vo vv. 34-35 o ňom hovorí v 3. osobe, ale vo vv. 36-37 hovorí o Pánovi akoby priamo, v dialógu: ty „si mi dal... tvoja pravica... tvoja ‘*anawa* ma urobila veľkým.“ V ďalších veršoch 38-39 hovorí opäť o sebe ako o výsledku, ktorý spôsobila Dávidovi Pánova posila (vv. 36-37). Vo v. 36 sú tri substantíva, ktoré sú atribútmi Pána¹². Prvé substantívum je „štít“ (*magen* מגן), ktorý je neraz ako synonymum pre Pána ako mocného obrancu (Ž 3,4; 18,2.31; 33,20, a pod.). Druhé podstatné meno – „tvoja pravica“ (*jemínecha* ימינך) príjme žalmista pomerne expresívne vyjadruje, čo všetko Pán učinil pre svojho pomazaného – *dal* mu záchranu, resp. víťazstvo, keďže mu bol štítom a *podporil* ho svojou pravicom. Takáto podpora spredu i z vrchu znamená mimoriadnu výsadu. Vyjadril to žalmista dvomi poetickými veršami (v. 36ab), ktoré tvoria synonymický paralelizmus. V treťom poetickom verši (v. 36c) kráľ sumarizuje, ako sa to stalo. Za svoju veľkosť a povýšenie vďačí božskej ‘*anawa*, t. j. Pánovej poníženosti. Ináč ani nemožno nazvať toľkú mocnú a ochrannú blahosklonnosť, ktorú kráľ dostal. Preto Dávid hodnotí primerane ten neprimeraný a nezaslúžený dar – dostal ho len cez Božie *poníženie*, cez Božiu pokoru.

F. Delitzsch¹³ už dávno poznamenal, že tematická dvojica povýšenie verzus poníženie nie je neznáma biblickej teologickej tradícii. Boh, ktorý na vysokom vrchu prebýva má záľubu v dialógu je štandardným vyjadrením Pánovej moci (Ž 17,7; 21,9). I slovesami v prvom a druhom s poníženým v duchu (Iz 57,15; porov. 64,1-3). Delitzsch cituje aj ranú židovskú tradíciu, ktorá uznáva, že kdekoľvek Písma hovoria o hrdinskosti (*gevúra*) Boha, nachádza sa tam i zmienka o „jeho zostupovaní“ *anvetanútó* (אנבתו) a odvoláva sa na Dt 10,17-18¹⁴.

Ak by sme však substantívum brali ako pochádzajúce zo slovesa „odpovedať“ ‘*ana* I, tak by nešlo viac o Pánovu pokoru, ale o Pánovu odpoveď. Pán by odpovedal a reagoval na Dávidovu žiadosť, po ktorej túžil už od v. 7. Bola by to teda Pánova *odpoveď* na úpenlivé Dávidovo volanie¹⁵. V každom prípade pre naše pozorovanie je dôležitý fakt, že textová tradícia výslovne dosvedčuje ťažkosti s prijatím termínu „pokora“, ktorá je Pánova. Inými slovami, rôzne staro-

¹² Vo v. 37 Dávid už hovorí len o činnosti, ktorú Boh konal v prospech neho.

¹³ DELITZSCH, Franz. *Biblical Commentary on the Psalms*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1952. Transl. from the German by rev. Francis Bolton, s. 264-265.

¹⁴ Dt 10,17-18: „¹⁷ Lebo Pán, váš Boh, je Boh nad všetkými bohmi a Pán nad všetkými pánmi, Boh veľký, mocný a hrozný, ktorý neberie ohľad na osoby a dary neprijíma. ¹⁸ Vysluhuje právo sirote a vdove a miluje cudzinca; dáva mu jedlo a odev.“

¹⁵ Porov. GOLDINGAY, John. *Psalms. Volume 1. Psalms 1-41*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006, s. 250, 273-274.

veké preklady chápu termín ako pochádzajúci zo slovesa ‘*ana* II „byť utláčaný, ponižovaný, deprimovaný“ a teda ako „pokora“ a nie ako „odpoveď“.

1.2.4 Žalm 45,6

Druhý výskyt termínu ‘*anawa* sa nachádza v jedinečnej ľúbostnej piesni, v Žalme 45, nazývanom aj Svadobná pieseň pre kráľa¹⁶. V prvej tretine žalmu (vv. 3-7) sa opisujú kráľove boje. Kráľova vojenská moc zarámovaná do teologických výpovedí (v. 3: „Boh ťa požehnal“ a v. 7: „Tvoj trón, Bože, trvá naveky“). Tri vojenské atribúty medzi nimi zasa charakterizujú pozemského kráľa: meč (v. 4), voz (v. 5) a luk (v. 6). Mečom sa má vyzbrojiť do boja, vozom sa do neho vydá a v boji použije smrtonosné šípy. Je mimoriadne pozoruhodné, že sa oveľa viac pozornosti venuje hodnotám, pre ktoré kráľ zápasí ako s nepriateľom, proti ktorým má zvieŕť víťazný boj. Podľa stredového verša 5 kráľ má vytrhnúť do boja za veci „pravdy, pokory a spravodlivosti“ (אֱמֶת וְעֲנָוָה וְצֶדֶק). Spolkový preklad „bojuj za pravdu, lásku a spravodlivosť“ je len sčasti správny. Práve strednú hodnotu tak Septuaginta ako i Vulgáta jednohlasne prekladajú ako „pokora“. I tento verš práve s triádou hodnôt kráľovej jazdy spôsobuje ťažkosti prekladu do moderných jazykov¹⁷. Faktom ostáva, že tak grécke ako i latinské preklady majú takú triádu hodnôt, ktorá podporuje, že kráľ bude zápasíť o nastolenie harmónie a upravenia vzťahov¹⁸. Celkom zrejme, ideálny kráľ bude pravdivo a nie namyslene postupovať, aby nastolil spravodlivosť. Hodnoty, za ktoré kráľ sa vydá do boja, neubližujú a predsa pomocou nich môže vládnuť – pravda, pokora a spravodlivosť.

1.2.5 Komparácia výskytu hebrejského termínu s jeho gréckymi a slovenskými prekladmi

Hebrejskému termínu ‘*anawa* v Masoretskom texte (MT) zodpovedajú rôzne preklady v gréckej tradícii Septuaginty. Trikrát grécky preklad vidí v hebrejskom termíne koreň ‘*anaw* I „odpovedať“ (Ž 18,36; Prís 15,33; Sof 2,3). I keď v dvoch prípadoch, Prís 15,33 a Sof 2,3, tento preklad neprotirečí celkovému zmyslu verša v hebrejskej predlohe, grécka tradícia sa evidentne vyhyba pojmu

¹⁶ Porov. WEBER, Beat. *Werkbuch Psalmen I. Die Psalmen 1 bis 72*. Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH, 2001, s. 209.

¹⁷ HALOT II. ט – ע (1995) 855 odlišuje termín עֲנָוָה od עֲנָה ‘*anawa* (pokora) a pokladá ho za *hapax legomenon* (jediný výskyt v hebrejskej pôvodine), ktorý pochádza zo slovtvorného koreňa ענה III „mať ťažkosti, byť sužovaný“. Lexikón predstavuje, po určitých úpravách, niekoľko možných návrhov prekladu dvojice עֲנָוָה וְצֶדֶק: a) pokora a spravodlivosť, b) kvôli spravodlivosti a c) obráň spravodlivého.

¹⁸ Porov. kritický aparát BHS. LXX číta *kai basileue heneken alétheias kai prautéto kai dikaiosunés* (καὶ βασιλεὺς ἕνεκεν ἀληθείας καὶ πρᾶυτητος καὶ δικαιοσύνης), čomu zodpovedá preklad Vulgáty *et regna propter veritatem et mansuetudinem et iustitiam*.

„pokora“, resp. „ponížiť, pokorovať (sa), znižovať“ (ταπεινώω *tapeinoó*¹⁹). Totiž samotný text Prís 18,12, čo je štvrtý z našich šiestich prípadov, potvrdzuje, že grécky preklad pozná možnosť správnejšieho prekladu „pokoriť (sa)“; tento text (18,12b) je paralelou k 15,33b. Tretiemu použitiu v tej istej Knihe prísloví v 22,4 (piaty z celkovo šiestich prípadov) zodpovedá opäť nezvyčajná grécka verzia. Hebrejský polverš „Odmena za *pokoru* je bázeň pred Pánom“ prekladá „Potomkom múdrosti je bázeň pred Pánom“. Hoci v hebrejskej pôvodine sa nenachádza slovo „múdrost', rozumnosť“ a pod., predsa sa dá odôvodniť táto voľba Septuaginty na základe významu prvého použitia termínu pokora v tom istom spise (15,33). Ono totiž chápe múdrost' ako paralelu k pokore. Grécky text Knihy prísloví sa vyhýba substantívu *tapeinosis* v spojení s kladným významom pojmu 'anawa a preferuje radšej vo svojom poslednom výskyte pozitívnejšiu transpozíciu – „múdrost'²⁰.

	Ž 18,36	Ž 45,5	Prís 15,33	Prís 18,12	Prís 22,4	Sof 2,3
MT	תְּנִיחָה	תְּנִיחָה	תְּנִיחָה	תְּנִיחָה	תְּנִיחָה	תְּנִיחָה
LXX	ἡ παιδεία σου	καὶ πραύτητος καὶ δικαιοσύνης	ἀποκριθήσεται αὐτῇ	ταπεινούται	γενεὰ σοφίας	καὶ ἀποκρίνεσθε αὐτὰ ὅπως
Vg	<i>disciplina tua</i>	<i>et mansuetudinem et iustitiam</i>	<i>humilitas</i>	<i>humiliatur</i>	<i>finis modestiae</i>	<i>quaerite mansuetum</i>
NVg	<i>exaudito tua</i>	<i>et mansuetudinem et iustitiam</i>	<i>humilitas</i>	<i>humiliatur</i>	<i>praemium modestiae</i>	<i>quaerite mansuetudinem</i>
Písmo Sväté (1926)	tvoja kázeň	tichosť a spravodlivosť	poníženosť	sa znižuje	ovocie skromnosti	hľadajte čo je tichého
Roháčkov (1969)	tvoja blahosklonnosť	a pokora a spravodlivosť	pokora	pokora	odplatou pokory	hľadajte pokoru
SSV (1955)	blahosklonnosť tvoja	(–) a spravodlivosť	pokora	pokora	odmena poníženej bázne	hľadajte pokoru
SSV – Rím (1995)	tvoja láskavosť	láska a spravodlivosť	pokora	pokora	odmena poníženej bázne	hľadajte pokoru
Botekov (2006-2007)	tvoja dobrota (<i>starostlivosť</i>)	právo biednych	pokora	pokora	skromnosť	hľadajte skromnosť
SNVg	tvoja láskavosť	láska a spravodlivosť	–	–	–	hľadajte pokoru
SEB (2007)	tvoja blahosklonnosť	zneváženú spravodlivosť	pokora	pokora	odmenou za pokoru	hľadajte pokoru

¹⁹ Porov. PANCZOVÁ, Helena. *Grécko-slovenský slovník. Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012, s. 1185.

²⁰ Jediný prípad gréckeho „pokora, pokorenie“ (ταπεινώσις *tapeinosis*) v 16,19 má predsa len pozitívny význam, resp. pokora u mierneho človeka je hodnotená ako lepšia než účasť na koristi s pyšnými.

Oveľa problematickejšie je vysvetliť grécku voľbu „výchova, disciplína“ (*paideia*) namiesto hebrejského *'anawa*. Ako predchádzajúce prípady dokazujú, Septuaginta sa vyhýba pojmu „pokora“, pokiaľ ide o ľudskú pozitívnu charakteristiku. Ak by teda malo ísť o charakteristiku PÁNA, Boha Izraela, neprijatie tohto pojmu je celkom pochopiteľné. V helenistickej kultúre slovný koreň *tapeinó-* vyjadruje predovšetkým „nízkosť, poníženosť“ v jeho rôznych slovných podobách. Na úrovni sociálnej znamenala chudobného, slabého, na úrovni morálnej zasa otroka, na úrovni psychologickej vyplašeného a prestrašeného a podľa Sokratovej náuky tento pojem vyjadroval servilný postoj²¹. I napriek veľkej zdržanlivosti voči kladnému významu tohto termínu, grécky Starý zákon predsa len preberá a používa termín v pozitívnom zmysle: „ale ja som svoju dušu upokojil“ (Ž 130,2). Dokonca aj dobrovoľné uponíženie je vyzdvihnuté vysoko – „ponížený duchom však dosahuje slávu“ (Prís 29,23).

Dobre známy fenomén – to isté slovo mení význam podľa kontextu. Lexéma „pokora“ má v helenistickom svete iný význam ako v biblickom používaní. V gréckom svete, ktorý je charakteristický antropocentrickou víziou človeka, sú „nízky, pokorný“ (život, resp. životný štýl a životné podmienky) stavy, ktorým sa treba vyhýbať tak na úrovni rozumu (myslenie) ako i života (činnosť). V Biblii, ktorá má teocentrický pohľad a chápanie človeka, naopak, pokora a úzko súvisiaca skupina slov pozitívne ilustrujú takú skutočnosť, vďaka ktorej a v ktorej sú ľudia v správnej a adekvátnej pozícii pred Bohom a pred ostatnými im blízkymi ľuďmi²².

V latinskej tradícii sa pojem ponížnosti, resp. pokory odráža presnejšie ako v gréckej. Hoci Vulgáta i Neovulgáta používajú niekoľko synonym, *mansuetudo* „miernosť“, *humilitas* „poníženosť, pokornosť“, *modestia* „umiernenosť, skromnosť“, či *mansuetus* „mierny, pokojný, pokorný“, v jedinom prípade Ž 18,36 sa vyhýbajú, podobne ako Septuaginta, pojmu pokory a nahrádzajú ho „výchovou“ (Vg), resp. „vypočutím“ (NVg)²³. Obsahovo i slovenské preklady sú v súlade s latinským chápaním textu. Dokonca i Roháčkov preklad tak ako preklad SSV z r. 1955 volia v prípade tohto ťažkého verša mimoriadne pozitívnu vlastnosť – „blahosklonnosť“. Inými slovami, i slovenské preklady neprekładajú hebrejský pojem *'anawa* ako pokora len vtedy, keď ide o Božiu vlastnosť.

²¹ BAUDER, Wolfgang, ESSER, Hans-Helmut. Umiltà, mansuetudine. In: *Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento*, a cura di COENEN, L., BEYREUTHER, E., BIETENHARD, H., Bologna: EDB, 4. edizione, 1991, s. 1891-1892.

²² BAUDER, Wolfgang, ESSER, Hans-Helmut. Umiltà, mansuetudine. In: *Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento*, a cura di COENEN, L., BEYREUTHER, E., BIETENHARD, H., Bologna: EDB, 4. edizione, 1991, s. 1892.

²³ Keďže do slovenčiny boli preložené z Neovulgáty len liturgické čítania na Eucharistiu a časti Rímskeho breviára, tak pre naše tri state z Knihy prísloví nateraz nemáme k dispozícii eventúálny preklad.

1.3 Zhrnutie

Hebrejský pojem 'anawa vyjadruje poníženosť, resp. pokorenie sa či pokoru subjektu v daných šiestich skúmaných termínoch. Pokiaľ sa 'anawa vzťahuje na ľudí, preklad vhodne pasuje do kontextu a vyzdvihuje postoj pokory, ponížnosti, resp. sklonenia sa pred niečím vyšším. Treba dodať, že sa pojmom vyjadruje skôr opačný postoj ako je povýšenosť, ale v žiadnom prípade nie postoj servilnosti. Takýto vysoko pozitívny postoj sa nachádza v Knihe prísloví. Aj jedinečný text u proroka Sofoniáša predstaví pokoru ako objekt, ktorý treba rovnako hľadať ako Pána a spravodlivosť. Rovnako ľahko je možné vidieť túto hodnotu ako kráľovskú métu v Ž 45. Výnimkou ostáva Ž 18,36. Hoci s určitým prekvapením, možno pokoru vnímať ako hodnotu, ktorá je vlastná samotnému Bohu – skláňa sa totiž k svojmu kráľovi, aby ho pozdvihol (Ž 18,36). Hoci v antických prekladoch (Septuaginta a Vulgáta) pojem pokora je dobre známy a latinská tradícia ho prekladá vernejšie ako grécka, predsa len, podobne ako i moderné slovenské preklady dokazujú, len prekladom, ale nie hebrejskej pôvodine robilo ťažkosť pripísať túto vlastnosť Bohu. V nej totiž Božia 'anawa dvíha človeka a tým sa i definuje ako orientovaná pre dobro, ktoré sa neobmedzuje na subjekt, ktorému je pokora vlastná, ale jej pozitívny vplyv sa prejavuje v širšej harmónii, ktorá je v prospech druhého.

2 NOVOZÁKONNÁ RELEKTÚRA A REALIZÁCIA POJMU POKORY

Zameriame sa najmä na pojem pokory a zostaneme len pri kľúčovom gréckom slove ταπεινός *tapeinos* a jeho použití vzhľadom k Ježišovi a jeho učeníkom²⁴. Termín má viacero významových odličností ako nízky, bezvýznamný, biedny, prostý, ponížený podlízavý (negatívne), alebo ponížený pokorný (pozitívne), slabý, sklúčený a pod²⁵. Novozákonné spisy používajú termín častejšie a poukazujú na dôležitosť pojmu nielen pre učeníkov, ale i pre samotného Ježiša Krista; po stránke obsahovej, používajú pojem v súlade s významom v starozákonných textoch. Literárny pohľad na termín a jeho sémantickú hodnotu, akú mu pridávajú novozákonní autori sa javí v daných textoch ako kľúčový pre

²⁴ Synonymné pojmy ako „miernosť“ (πραύτης *prautés*; 1Kor 4,21; 2Kor 10,2; Gal 5,23, atď.) a „skromnosť“ (ἐπεικέκεια *epeikeia*; 2Kor 10,1; porov. Flp 4,3; 1Tim 3,3) by fakt pokora Boha – Ježiša Krista len podporili, ale ich vynechanie neoslabí dôležitosť témy pokory. Porov. BAUDER, Wolfgang, ESSER, Hans-Helmut. Umiltà, mansuetudine. In: *Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento*, a cura di COENEN, L., BEYREUTHER, E., BIETENHARD, H., Bologna: EDB, 4. edizione, 1991, s. 1888-1896.

²⁵ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník. Od Homéra po kresťanských autorov. Bratislava: Lingea, 2012, s. 1185.

novozákonnú teologickú reлектúru a eminentne pozitívny pre kresťanskú vieru. Najprv si predstavíme výskyt termínu „pokora“ a potom odlišíme náuku spisov o pokore Božieho syna od textov, ktoré zdôrazňujú pokoru kresťanov.

2.1 Téma a termín pokora v Novom zákone

2.1.1 Téma pokory

Téme pokory sa venuje v novozákonných textoch mimoriadna pozornosť. Stačí pripomenúť, že Ježišova výzva nepovyšovať sa, ale ponížiť sa, opakuje sa až trikrát (!) v evanjeliách. Odmena za poníženie – je eschatologická – budúce povýšenie nebeským Otcom. Podľa Ježišových slov sú pokorní tí, ktorí nevyhládajú najlepšie posty: „každý, kto sa povyšuje, bude ponížený, a kto sa ponízuje, bude povýšený“ (Lk 14,11). Obdobná výzva je adresovaná každému, kto ako nábožný farizej pohŕda inými (18,4). Tretíkrát sa výzva opakuje, keď Ježiš opisuje záverečný súd namyslených a súčasne pripomína svojim učeníkom neľahkú výzvu služby (Mt 23,11-12). Téma pokory v Ježišovej náuke pre učeníkov Božieho kráľovstva je teda neodmysliteľná.

2.1.2 Termín pokora v Novom zákone

V celom Novom zákone sa venuje pojmu pokora väčšia pozornosť ako v Starom zákone. Dôvodom je fakt, že aj samotná udalosť Vtelenia a osoby Ježiša Krista sa v Novom zákone chápe ako Božie *poníženie*. Podľa grécko-anglického analytického slovníka založeného na sémantických doménach sa nachádza v Novom zákone v doméne „pokora“ až päť (!) lexém zo slovtvorného koreňa *tapeino-* (ταπεινο-) „pokor-“, len jeden prípad slova *afelotés* „jednoduchosť, poníženosť“ (ἀφελότης; Sk 2,46) a dva idiómy „chudobný v duchu“ (Mt 5,3) a „umývať nohy“ (7x Jn 13; 1Tim 5,10)²⁶. Zameriame sa len na slová, ktoré vychádzajú z koreňa *tapeino-* a ktoré v podstate pokrývajú sémantickú doménu pokory, bezvýznamnosti, bezmocnosti; je ich v Novom zákone celkom 38²⁷. Najmä novozákonné použitie výrazu *tapeinoó* „urobiť nízkym, byť ponížený, pokorný“ nie je možné obmedziť len na vnútorný postoj, či ponížené zmýšľanie, resp. na pokoru a poníženosť, ktoré sú vnútornými charak-

²⁶ LOUW, Johannes P., NIDA, Eugene A. *Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains. Volume 1. Introduction & Domains*. New York: United Bible Societies, 1988, 2nd edition, s. 748-749.

²⁷ 8-krát je to prídavné meno *tapeinos* ταπεινός (Mt 11,29; Lk 1,52; Rim 12,16; 2Kor 7,6; 10,1; Jak 1,9; 4,6; 1Pt 5,5), 4-krát podstatné meno *tapeinosis* ταπεινώσις (Lk 1,48; Sk 8,33; Flp 3,21; Jak 1,10), 14-krát sloveso *tapeinoó* ταπεινώω (Mt 18,4; 23,12.12; Lk 3,5; 14,11.11; 18,14.14; 2Kor 11,7; 12,21; Flp 2,8; 4,12; Jak 4,10; 1Pt 5,6), raz sloveso *tapeinofrón* ταπεινόφρων (1Pt 3,8) a 7-krát podstatné meno *tapeinofrosyné* ταπεινοφροσύνη (Sk 20,19; Ef 4,2; Flp 2,3; Kol 2,18.23; 3,12; 1Pt 5,5).

teristikami človeka. K vnútornému postoju patrí neoddeliteľne aj stav, resp. spoločenské postavenie, v ktorom sa niekto nachádza (napr. Lk 1,48.52; Flp 2,8; Jak 1,9)²⁸.

Pojem pokory či poníženosti dostáva mimoriadnu dôležitosť najmä pokiaľ ide o účasť na Božom kráľovstve. Preto možno najprv pozorovať výroky o pokore podľa Ježiša, resp. podľa evanjelií a potom predstavíme pojem pokory vzhľadom na učeníkov Božieho kráľovstva, resp. na prvých kresťanov, a to najmä zo spisov Corpus Paulinum.

2.2 Pokora Božieho Syna (Flp 2,8 a Hebr 5,8)

Apoštol Pavol vo svojich spisoch dáva pokoru do súvisu so samotným Ježišom. O Ježišovi ako miernom a skromnom hovorí v 2Kor 10,1²⁹, ale termín *tapeinos* „pokorný“ Pavol aplikuje na seba. Výnimočný a jedinečný výrok sa nachádza v Liste Filipanom, 2,8. Pavol v známom kristologickom hymne (2,6-11) dal Krista ako najvznešenejší príklad pokornej, sebaobetujúcej služby, ktorá vychádza z lásky a z poslušnosti k Bohu Otcovi³⁰. Hymnus uviedol Filipanom výzvou (v. 5), „aby mali to isté zmýšľanie, aké mal Ježiš Kristus“³¹. Ako prvé Pavol vysoko vyzdvihol Kristovu *kenósis* – Kristovo zrieknutie sa seba samého (2,6-7). Toto Božie zjavenie sa Krista ako Boha, ktorý nedbal na svoje Božstvo a stal sa podobný nám svojou ľudskosťou, Pavol charakterizuje ako dobrovoľný *akt poníženia*³². Totiž vo v. 8 túto udalosť Pavol hodnotí zo svojho pohľadu tak, že Ježiš sa „uponížil“ (*ἐταπεινώσεν etapeinósen*), stal sa poslušným až na smrť,

²⁸ Porov. GRUNDMANN, Walter. *tapeinós*. In: *Theological Dictionary of the New Testament. Abridged in one volume. Translated by Geoffrey W. Bromiley*. KITTEL, Gerhard, FRIEDRICH, Gerhard. (eds.). Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 1985, s. 1152-1156; MAREČEK, Petr. *Křesťanské spoločenství v Matoušově evangeliiu*. Jeho hlavní charakteristiky podle Mt 18,1-35. Olomouc: Cyrilometodějská teologická fakulta, 2005, s. 80-81.

²⁹ 2Kor 10,1: „Ja sám, Pavol, vás prosím pre Kristovu *miernosť* (*πραότης prautés*) a *skromnosť* (*ἐπιείκεια epeikeia*), ja, ktorý som vraj zoči-voči medzi vami *pokorný* (*ταπεινός tapeinos*), ale keď som vzdialený, trúfam si voči vám.“

³⁰ HERIBAN, Jozef. *Retto φρονεῖν e κένωσις. Studio esegetico su Fil 2.1-5.6-11* (BSRel 51). Roma: LAS, 1983.

³¹ HERIBAN, Jozef. Zmýšľajte tak ako v Kristovi Ježišovi (Flp 2,5): Otázka interpretácie Pavlovho odporúčania vo Flp 2,5 v súvisi s kristologickým hymnom Flp 2,6-11. In: ŠTRBA, Blažej. (zost.). *Studia Biblica Slovaca 2006*, Svit: KBD, 2005, s. 73. Porov. tiež HERIBAN, Jozef. Svedectvo Euzébia Cézarejského v *Historia Ecclesiastica* V,2,2-5 o pojme Kristovej kenózy a jej eticko-paradigmatickej funkcii v Pavlovom Liste Filipanom. In: ŠTRBA, Blažej. (zost.). *Studia Biblica Slovaca 2008*. Svit: KBD, 2009, s. 52-53.

³² Slovenský ekumenický preklad dáva nadpis tejto state Kristus príklad pokory; porov. *Biblia*. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami, Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2008, Nová zmluva, 204.

až na smrť na kríži.“ Apoštol pozoruhodne poznamenáva, že Ježišova poslušnosť (Otcovi) vychádza z poníženia sa. Albert Vanhoye vysvetľuje toto poníženie ako podstatu „kňazského zasvätenia“ Krista³³. Takáto Kristova pokora, ktorá predchádza poslušnosť a z ktorej poslušnosť i vychádza, môže mať svoj pôvod len v láske a jednote Ježiša s Otcom. Pavol teologicky hutným hymnom o Ježišovi Kristovi podopiera etickú výzvu ku kresťanom o vzájomnej láske³⁴ a kresťanskej pokore jedného voči druhému (2,2-4³⁵)³⁶.

Hoci v Liste Hebrejom sa termín pokora nenachádza, stojí za zmienku výrok, v ktorom sa, podobne ako v hymne Filipanom, chváli mimoriadna Kristova poslušnosť. Tá ho priviedla k dokonalosti, aby tak sa stal záchrancom všetkých. Podľa Listu Hebrejom sa Ježiš naučil poslušnosti podľa pedagogiky utrpenia: „A hoci bol Synom, z toho, čo vytrpel, naučil sa poslušnosti“ (Hebr 5,8)³⁷. Stať 5,7-10, v ktorej strede sa nachádza toto tvrdenie a ktorá je hutná na doktrínu, právom možno označiť Zjavením³⁸. Teda poslušnosť, ktorej sa Kristus naučil, keďže nepochádzala z hriechu (porov. 4,15), ale z jeho solidárnosti s ľuďmi („hoci bol Synom“; 5,8), možno právom označiť za dokonalú. Boh zo solidárnosti s človekom vzal na seba dôsledky hriechu – trpel a zomrel – ponížil sa. Podobne ako v Liste Filipanom, tak aj v Liste Hebrejom, najprv sa spomenie Božstvo a pôvod Ježiša Krista (Flp 2,6-7; Hebr 5,8a) a potom sa zdôrazní najnižší status: v Liste Filipanom je to uponíženie a v Liste Hebrejom zasa utrpenie, ktoré zahŕňa i Ježišovu smrť. Dva výroky (Flp 2,8 a Hebr 5,8), teda jedinečne poukazujú na extrémnu pokoru Božieho Syna.

³³ VANHOYE, Albert. La novità del sacerdozio di Cristo. In: VANHOYE, Albert, MANZI, Franco, VANNI, Ugo. *Il sacerdozio della Nuova Alleanza*. Milano: Ancora, 1999, s. 53.

³⁴ HERIBAN, Jozef. *Retto φρονεῖν e κένωσις. Studio esegetico su Fil 2.1-5.6-11* (BSRel 51). Roma: LAS, 1983.

³⁵ Flp 2,2-4: „² dovšite moju radost': zmýšľajte rovnako, rovnako *milujte*, buďte jedna duša a jedna myseľ! ³ Nerobte nič z nevráživosti ani pre márnú slávu, ale v *pokore* pokladajte jeden druhého za vyššieho. ⁴ Nech nik nehľadá iba na svoje vlastné záujmy, ale aj na záujmy iných.“

³⁶ GIESEN, Heinz. ταπεινώω, *tapeinoō* niedrig machen, erniedrigen. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παγιδεύω – ὠφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.). Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 801-804.

³⁷ Albert Vanhoye vysvetľuje, že téma vyučovania cez utrpenie bola známa v antickej gréckej literatúre pod asonanciou sloviac *pathein* = *mathein* („trpieť“ – „naučiť sa“), podobne ako ju používa autor Listu Hebrejom v 5,8: *emathen* = *epathen* (ἐμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν „z toho, čo vytrpel, naučil sa“). I keď v prípade Krista ako Božieho Syna sa toto tvrdenie zdá byť odvážne, predsa poukazuje na celkovú vážnosť a hĺbku Vtelenia Boha. Porov. VANHOYE, Albert. *Gesù Cristo il Mediatore nella Lettera agli Ebrei*. Assisi: Citta della Editrice, 2007, s. 131-132. Preložil Franco Manzi z francúzskeho originálu *Le Lettre aux Hébreux. Jésus-Christ, médiateur d'une nouvelle alliance*.

³⁸ Porov. VANHOYE, Albert. *Accogliamo Cristo nostro Sommo Sacerdote. Esercizi Spirituali predicati in Vaticano 10-16 febbraio 2008*. Città del Vaticano: LEV, 2008, s. 70.

2.3 Pokora učeníka – kresťana

2.3.1 Prídavné meno *tapeinos*

Sedem z ôsmich výskytov prídavného mena „pokorný“ (*tapeinos*) majú pomerne jasný význam. Prvou významovo zreteľnou výzvou k pokore je Ježišov výrok z Mt 11,29: „Vezmite na seba moje jarmo a učte sa odo mňa, lebo som tichý a pokorný srdcom.“ Vo veci pokory potrebuje tento text len minimálny výklad – Kristus je vzor a príklad a učeník sa má učiť od neho. Podobne ako v prípadoch Flp 2,8 a Hebr 5,8, i tento Matúšov text sa nachádza v stati, ktorá je mimoriadnym zjavením v evanjeliách³⁹. Ježiš predstavuje pokoru nie ako protiklad proti povýšenosti a pýche, ako to vyžadujú iné dva prípady Jak 4,6⁴⁰ a 1Pt 5,5⁴¹, ale dáva ju do úzkeho vzťahu s „miernosťou“ (*praus* πραύς). I vďaka tomu dostáva pokora (Krista) úplne pozitívny význam, ktorého hodnota je v samotnej pokore ako takej. Nejde teda o pokorného, ktorý jednoznačne znamená sociálne bezmocného človeka a charakterizuje sa protikladom k bohatému ako v Jak 1,9⁴². Podobne i v Magnifikat „pokorní“ (*tapeinoi*) stoja v protiklade k mocným (Lk 1,52). V 2Kor 7,6 Pavol používa eticky neutrálne termín *tapeinos*, podľa ktorého, tak ako Boh potešuje „ponížených“, tak aj príchod Títa poteší Pavla a jeho spoločníkov. I výčitku o jeho „pokornom“ prebývaní medzi Korint’anmi a trúfalom správaní, keď je od nich vzdialený, Pavol neironizuje, ale práve, paradoxne z jeho poníženosti urobí čnosť⁴³. Sám vyzná, že práve prostredníctvom jeho slabosti a úbohosti (7,10) nadobudne účinnosť Božia sila (porov. 12,10).

Posledný výskyt prídavného mena *tapeinos* v Rim 12,16 nie je jednoznačný, pokiaľ ide o jeho gramatickú hodnotu. Môže ísť tak o neutrum („nízke /veci“) alebo o maskulínium („nízke, ponížené /osoby“). Hoci v biblickej tradícii Boh „povyšuje ponížených“ (Jób 5,11; Sir 10,14 /SSV 10,17/; Lk 1,52 a pod.), obdobné tvrdenia zahŕňajú aj slovo v strednom rode (v LXX) „Nízke sa povýši a vysoké sa zníži“ (Ez 21,31). Okrem toho, aj predchádzajúce vyjadrenie v Rim 12,16a je v strednom rode, a pre dôslednosť si takýto rod vyžaduje aj následné spodstatnené prídavné meno v rovnakej vetnej funkcii. R. Penna dôvodí, že preferencia pre neutrum, teda „prikláňajte sa k nízkym (veciam)“ zahŕňa v sebe aj mužskú a ženskú (!) sémantiku. Pavol podobne i v 1Kor 1,27-28

³⁹ Porov. GRASSO, Santi. *Il vangelo di Matteo*. Roma: EDB, 1995, s. 301 s mnohorakou literatúrou k danej stati.

⁴⁰ Jak 4,6b: „Boh pyšným odporuje, ale pokorným dáva milosť.“

⁴¹ 1Pt 5,5: „Všetci sa navzájom zaodajte pokorou, lebo Boh pyšným odporuje, ale pokorným dáva milosť.“

⁴² Jak 1,9-10: „Brat v nízkom postavení nech sa chváli svojím povýšením, bohatý zasa svojou úbohosťou, lebo sa pomíne ako kvet trávy...“

⁴³ GIESEN, Heinz. ταπεινός, *tapeinos* niedrig, gering, unbedeutend; demütig. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παριδεύω – ὠφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.). Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 798-799.

opisuje neutrom to, čo si Boh vyvolil vo svete, teda „to čo je *bláznivé... čo je slabé... čo je neurodzené... to čoho niet*“ a to sa nevzťahuje natoľko na veci ako najmä na osoby⁴⁴. V kontexte samotného verša výraz *tapeinos* (v strednom rode) spolu so slovesom „prikláňať sa, nechať sa (s)tiahnuť“⁴⁵ vyjadruje predovšetkým „pokorné (osoby)“ a spolu s nimi všetky sociálne skupiny, princípy, okolnosti a postoje, ktorým sú vzdialené všetky namyslené a arogantné sebauplatňovania⁴⁶. Pavol vyzýva teda Rímskych kresťanov zmýšľať rovnako a nezmysľovať pritom vysoko – ponížene sa obracať k bezvýznamným osobám v spoločenstve⁴⁷.

2.3.2 Podstatné meno *tapeinōsis* a *tapeinofrosynē*

Dva z celkovo štyroch prípadov podstatného mena „pokora“ v Novom zákone, vyjadrujú postoj pred Bohom (Lk 1,48⁴⁸; Sk 8,33⁴⁹). Máriina pokora nie je hanba (z) neplodnosti ako v prípade Anny (Lk 1,58; porov. 1Sam 1,11), ale Máriino sebahodnotenie ako „služobnice Pána“ (Lk 1,38), naznačuje, že bola vyvolená Bohom ako ponížená (porov. 1,52). Druhý prípad pokory Pánovho služobníka, o ktorom číta Etiópsky eunuch mu vysvetľuje Filip. Podľa Filipovho výkladu, termín *tapeinōsis* zahŕňa nielen Ježišovu smrť, ale jeho život a dielo (Sk 8,35)⁵⁰.

Tretí prípad, čo je *hapax legomenon* v *corpus paulinum*, vyjadruje status nízkości, resp. fyzickej pomínutelnosti človeka, ktorý je vystavený pozemskej biede (Flp 3,21⁵¹). Posledný prípad vyjadruje zasa pozitívne poníženie sa (bohatého), ktoré môže obrátenému boháčovi spôsobiť uponíženie zo strany jeho spoločenských druhov (Jak 1,10⁵²).

⁴⁴ PENNA, Romano. *Lettera ai Romani. III. Rm 12–16. Versione e commento*. Bologna: EDB, 2008, s. 70-71.

⁴⁵ BAUER, Walter, ALAND, Kurt, ALAND, Barbara. *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1988, 1565-1566.

⁴⁶ Porov. PENNA, *Lettera ai Romani. III. Rm 12-16*, s. 71.

⁴⁷ GIESEN, Heinz. ταπεινός, *tapeinos* niedrig, gering, unbedeutend; demütig. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παριδεύω – ὠφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.). Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 799.

⁴⁸ Lk 1,48: „...lebo zhliadol na poníženosť svojej služobnice.“

⁴⁹ Sk 8,33: „Pre jeho pokoru bol súd nad ním zrušený.“

⁵⁰ Porov. GIESEN, Heinz. ταπεινώσις, εως, ἡ *tapeinōsis* Niedrigkeit, Erniedrigung. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παριδεύω – ὠφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.). Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 803-804.

⁵¹ Flp 3,21: „On (Boh)... pretvorí naše úbohé telo“; doslovne „telo našej nízkości/pokory/úbohosti“ (τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως); porov. FABRIS, Rinaldo. *Lettera ai Filippesi. Lettera a Filemone. Introduzione, versione, commento*. Bologna: EDB, 2001, s. 227-228.

⁵² Jak 1,9-10: „⁹ Brat v nízkom postavení nech sa chváli svojím povýšením, ¹⁰ bohatý zasa svojou úbohosťou, lebo sa pomínie ako kvet trávy.“ Porov. FABRIS, Rinaldo. *Lettera di Giacomo. Introduzione, versione, commento*. Bologna: EDB, 2004, s. 71-73.

Aj synonymné podstatné meno *tapeinofrosyné* ταπεινοφροσύνη má vo svojich siedmich významoch v podstate pozitívny význam pokory, v zmysle pokorného zmýšľania a skromného sebahodnotenia až na dve výnimky (z Kol). Pavol vo svojej rozlúčkovej reči v Efeze sa dáva za príklad, že slúžiť Pánovi sa dá len „so všetkou pokorou“ (Sk 20,19), t. j. nezištne a v zrieknutí sa panovania a moci. Podľa Pavlovej výpovede služba Pánovi sa rovná pastierskej službe a starostlivosti o spoločenstvo⁵³. Pavol „v súlade s evanjeliovým posolstvom ‘pokresťančil’ pojem pokory v zmysle *pokorného zmýšľania* a urobil z neho charakteristickú črtu kresťanského života.“⁵⁴ Podľa Ef 4,2⁵⁵ je pokora fundamentálny postoj kresťana vzhľadom na spoločenstvo. Pokora nechá iných vyššie vystúpiť, nezávisle od akéhokoľvek sociálneho či spoločenského statusu. Človek s pokorou nehľadá svoje záujmy, ale spôsoby ako iným slúžiť. V prvom Petrovom liste sú napomenutia rôznym skupinám (1Pt 5,1-5a) uzatvorené apelom pre všetkých, aby sa zaodiali pokorou (v. 5b). V Liste Kolosanom sa pokora nachádza medzi piatimi čnosťami, ktoré má kresťan realizovať vo svojom živote (3,12⁵⁶). Ona má svoj základ v Božej láske, ktorú kresťan dostal pri krste (v. 11) a opäť mu má slúžiť na budovanie spoločenstva aj odpúšťaním (v. 13). Autor v Ef 4,2 zredukoval počet čností z piatich na tri, ale aj v nich je pokora ako prejav vzájomnej kresťanskej lásky. Aj v ďalších dvoch prípadoch Listu Kolosanom sa síce termín pokora nachádza, ale práve tam je ukázaná ako odtrhnutá od hlavy – Krista (Kol 2,18); navyše je predstavená v perverznom, zvrátenom svetle – totiž bez lásky (porov. 1Kor 13,4). Podobne aj posledný výskyt, tiež v Liste Kolosanom (2,23) predstaví prevrátenú pokoru – ktorá slúži len vyslobodeniu sa z tela a egoizmu.

2.3.3 Sloveso *tapeinoó*

Zo štrnástich výskytov slovesa „urobiť nízkym, ponížiť (sa)“ (ταπεινώω *tapeinoó*) vyberieme tie, ktoré popisujú učeníka. Ježiš očakáva a vysvetľuje postoj poníženia sa od svojich nasledovníkov trikrát (vid’ vyššie, Mt 23,12; Lk 14,11; 18,14). Prvá zmienka predstavuje postoj poníženia ako rovný postoj

⁵³ Porov. GIESEN, Heinz. ταπεινοφροσύνη, ης, ἡ *tapeinophrosynē* Demut, bescheidene Selbsteinschätzung. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παραδίδω – ὠφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.). Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 800.

⁵⁴ HERIBAN, Jozef. *Pastoračný testament apoštola Pavla*. Pavlova reč v Miléte (Sk 20,18-36). Exegetická štúdia. Svit: KBD, 2008, s. 20.

⁵⁵ Ef 4,1-2: „¹ Preto vás prosím ja, väzeň v Pánovi, aby ste žili dôstojne podľa povolania, ktorého sa vám dostalo, ² so všetkou pokorou, miernosťou a zhovievavosťou. Znášajte sa navzájom v láske ³ a usilujte sa zachovať jednotu ducha vo zväzku pokoja.“

⁵⁶ Kol 3,12: „Ako Boží vyvolenci, svätí a milovaní, oblečte si hlboké milosrdenstvo, láskavosť, pokoru, miernosť a trpezlivosť.“

služby (Mt 23,11-12). V druhom texte pokora znamená nenamýšľať si príliš veľa o sebe a počkať na hodnotenie iných (Lk 14,5-10). Príklad o farizejovi a mýtnikovi (18,9-13), odôvodňuje tie isté Ježišove slová, (už tretíkrát) „Lebo každý, kto sa povyšuje, bude ponížený, a kto sa ponízuje, bude povýšený“ (v. 14). Boh sa skláňa k pokornému; mýtnikov postoj totiž sa rovná poníženosti. Poníženie seba až na úroveň dieťaťa (Mt 18,4), ktoré Ježiš postavil významne do stredu, je predpokladom, ktorý mení človeka na najväčšieho v nebeskom kráľovstve. Dva texty, Jak 4,10⁵⁷ a 1Pt 5,6⁵⁸, potvrdzujú, že poníženie seba je predpokladom Božieho povýšenia.

2.4 Zhrnutie

Téma pokory sa vyskytuje v niektorých kľúčových textoch Nového zákona. Vynikajúcim zástupcom tejto témy je slovotvorný koreň *tapeino-* (ταπεινο-) „pokor-“, ktorý vystihuje rozmer poníženosti v rôznych situáciách a u rôznych osôb. Teologické prvenstvo významu slovesa „ponížiť sa“ sa nachádza v Pavlovom kristologickom hymne v Liste Filipanom (2,8) a tým sa stáva i kľúčovým pre kresťanské chápanie tohto pojmu. Kristova poníženosť pramení z jednoty a lásky medzi ním a Otcom a takáto Kristova pokora sa stáva základom jeho poslušnosti voči Otcovi. Prídavné meno „pokorný“ dostáva jedinečne pozitívny príklad v Kristovej poníženosti a miernosti podľa jeho vlastných slov (Mt 11,29). I niektoré z Pavlových použití prídavného mena vyjadrujú takú poníženosť, ktorá nesmeruje k sebe, ale je základom dobročinnosti voči iným. Pokiaľ ide o podstatné meno „pokora“ (*tapeinósis*), tak v prípade Márie ako i v prípade trpiaceho Pánovho služobníka Ježiša, vyjadruje pravdivý postoj, resp. ponížený životný štýl pred Bohom. I synonymné podstatné meno *tapeinofrosyné* vyjadruje v podstate pozitívny rozmer pokory, ale v dvoch prípadoch u Pavla i táto kresťanská vlastnosť môže byť zvrátená, ak je samolúbo zameraná na seba alebo bez lásky (porov. Kol 2,18.23). Sloveso „ponížiť sa“ vyjadruje buď postoj rovný službe, alebo znamená nenamýšľať si, alebo vyjadruje základný postoj ako sa stať veľkým v Božom kráľovstve. Principiálne v žiadnom z daných prípadov pokora, alebo slová vytvorené zo slovotvorného koreňa „pokor-“ (*tapeino-*) nezahŕňa v sebe rozmer hriechu. V opačnom prípade by ju ťažko bolo použiť pre Ježiša, alebo pre Ježišovu matku Máriu. Ježišova i Máriina pokora nepochádzajú z vedomia hriechu, či svojej slabosti, ale z vedomia, že zdroj každej sily a milosti je v Bohu.

⁵⁷ Jak 4,10: „Pokorte sa pred Pánom a on vás povýši.“

⁵⁸ 1Pt 5,6: „Pokorte sa teda pod mocnou Božou rukou, aby vás povýšil v určenom čase.“

3 NÁHĽAD DO POKORY V NESKORŠOM TEOLOGICKOM UVAŽOVANÍ

V tejto časti nahliadneme veľmi stručne do neskoršej recepcie pojmu pokora v kresťanskej teológii. Začneme od konca – predstavíme si jej dnešné teologické chápanie. Následne predstavíme jej častý výskyt a použitie v spirituálnej teológii. Posledná časť bude venovaná pokore v morálnej teológii, najmä niektorým momentom, kľúčovým pre mapovanie jemnej zmeny významu pojmu.

3.1 Bežné teologické chápanie pokory

Dvojdielny *Teologický a náboženský slovník* ako priekopnícke dielo v slovenskej katolíckej teológii je koncipovaný v duchu teológie Druhého vatikánskeho koncilu. Predkladá preto spoľahlivý pohľad na mnohé pojmy či teologické pravdy alebo otázky⁵⁹. Jeho druhý zväzok, ktorý vyšiel v r. 2008, predstavuje aj termín pokory. Uvedme heslo úplne. Pokora je: „*postoj človeka, ktorým si uvedomuje svoju obmedzenosť*. Príkladom je nám Ježiš. Pozýva k pokore toho, kto chce byť jeho učeníkom. *Pokora vedie k poznaniu, že sme hriešnici, neužitoční sluhovia*, menej cenní ako druhí, potrebujúci Ježišovu pomoc. Práve preto je základom modlitby (KKC, 2559).“⁶⁰

Slovník teda vyjadruje, že pokora patrí do oblasti sebauvedomovania – je to postoj, ktorým si uvedomujeme svoje hranice, svoju obmedzenosť. Je trochu udivujúce, že sa medzi týmto tvrdeným a ďalším, podľa ktorého pokora vedie k uznaniu našej hriešnosti, nachádza vyjadrenie, že príkladom pokory je Ježiš. Dá sa však predpokladať, že heslo nepočíta s tým, žeby bol Ježiš obmedzený, alebo dokonca žeby bol hriešny. Heslo chce pravdepodobne zdôrazniť morálnu odpoveď človeka – poníženosť ako reakciu na svoj bytostný stav, resp. aktuálny stav, v ktorom sa človek neraz objavuje ako povyšujúci sa nad iných. A keďže z tohto stavu sa sám dostať nemôže (porov. Ž 19,14), heslo zdôrazňuje nenahradiiteľnú Ježišovu záchrannú pomoc. Odvolávka na Katechizmus katolíckej cirkvi (z časti Čo je modlitba?, KKC, 2559-2565) je len vo veci pokory ako učiteľky modlitby. Inými slovami heslo zdôrazňuje ten rozmer pokory, ktorým sa človek pravdivo usvedčuje z obmedzenosti i hriechu. Heslo pripomína, že správny vzťah modlitby k Bohu musí vychádzať z uvedomenia si našej nižšej pozície voči Bohu a opodstatňuje našu nižšiu pozíciu – poníženosť – nie faktom,

---

⁵⁹ Viac o slovníku sa možno dočítať vo VRAGAŠ, Štefan. Dvojzväzkový Teologický a náboženský slovník (2006, 2008) ako grant Vedeckej grantovej agentúry (VEGA) realizovaný na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave, *Acta* 8 (2/2011), s. 42-49.

⁶⁰ VRAGAŠ, Štefan a kol. *Teologický a náboženský slovník. II. diel. L – Ž*. Trnava: SSV, 2008, s. 164. Zvýraznenie pridané.

že sme stvorení, ale našou slobodnou voľbou a naším hriechom. Slovník zdôrazňuje teda pokoru ako učiteľku o našom hriešnom stave.

Katechizmus Katolíckej cirkvi, sa venuje tiež otázke pokory, hoci nepriamo, na niekoľkých miestach. Za zmienku stojí odkaz na pokoru v časti o kresťanskom živote, ktorá rozoberá Desiate Božie prikázanie (KKC, 2534-2557). Bod č. 2546 sa zaoberá chudobou srdca a cituje náležite sv. Gregora Nyssenského: „Domnievam sa, že Slovo nazýva chudobou v duchu *dobrovoľnú pokoru ducha* a ako *priklad tejto [pokory]* nám Apoštol predkladá *chudobu Boha*, keď hovorí: ‚Ktorý, hoci bol bohatý, stal sa pre nás chudobným‘ (2Kor 8,9).“⁶¹ Katechizmus chápe pokoru ako čistú poníženosť, ktorej pôvod je v Bohu, a pre ktorú synonymné pomenovanie je chudoba Boha. Nespája ju teda s hriechom.

Katechizmus, podobne ako náš slovenský slovník, spomína poníženosť aj v súvislosti s modlitbou. V časti o Prosebnej modlitbe (KKC, 2629-2633) opisuje základné nevyhnutné postoje pri tomto druhu modlitby v bode č. 2631. Patrí k nim poníženosť, ktorá stavia človeka do spoločenstva, resp. disponuje ho na nadviazanie spoločenstva tak s Bohom ako i s ostatnými ľuďmi. „Prosba o odpustenie je prvým krokom prosebnej modlitby. Je predpokladom správnej a čistej modlitby. *Dôverujúca poníženosť nás znova stavia do svetla spoločenstva* s Otcom a s jeho Synom Ježišom Kristom i do spoločenstva medzi sebou, takže, dostaneme od neho všetko, o čo len budeme prosiť“ (1Jn 3,22).“⁶²

Posledným významným miestom, na ktorom Katechizmus spomína pokoru, je časť o Kontemplatívnej modlitbe (KKC, 2709-2719). Ona je „darom, milosťou. Možno ju prijať v pokore a v chudobe ducha“ (KKC, 2713). Podľa učenia Cirkvi pokora disponuje pre mimoriadne spoločenstvo s Bohom, aby sa nadviazal hlboko intímny vzťah človeka s Bohom. Katechizmus opäť použije pokoru maximálne pozitívne a nedáva ju do súvisu s hriechom, ale skôr s malosťou človeka ako stvoreného a Bohom obdareného milosťou byť mu partnerom.

Záverom možno zhrnúť, že v bežnom používaní sa u nás udomácnil súvis pokory aj s priznaním hriechu a uznaním hriešnosti človeka, nakoľko i to je pravda o človeku. Katechizmus katolíckej cirkvi však spomína pokoru ako tú, ktorá uvádza človeka do pozitívneho vzťahu medzi Stvoriteľom a samotným človekom – Bohom milovaným stvorením.

3.2 Pokora podľa spirituálnej teológie

Dnešný stav vnímania pokory má svoje korene bezpochyby a prirodzene tiež i v duchovnej, resp. spirituálnej teológii. V nej pokora bola už v ranom stredoveku považovaná za mimoriadne dôležitú čnosť a chápala sa ako určitá

⁶¹ Zvýraznenie pridané.

⁶² Zvýraznenie pridané.

forma lásky. Kompendium teológie duchovného života ju definuje ako čnosť, „ktorá krotí človeka sebou samým i prepíate vyhľadávanie úcty od iných ľudí“⁶³. Sv. Tomáš Akvinský ju považuje za určitú formu čnosti miernosti, pretože ona má za cieľ ovládanie žiadostivosti a vyvyšovania seba⁶⁴.

Albino Marchetti zdôrazňuje, že pokora sa opiera o pravdu, a teda i o poznanie obmedzenosti vlastného stavu. Človek nemá totiž nič, čo by ho oprávňovalo sa pýšiť, lebo všetky danosti sú Božím darom. Jemu vlastné sú nevernosť Bohu, slabosť, pády, hriechy a nakoľko si ich človek uvedomuje, je aj ponížený. Odkazom na citát od sv. Bernarda Marchetti vyzdvihne pokoru ako pozitívnu vlastnosť. Sv. Bernard ju definuje ako „čnosť, pomocou ktorej človek pozná do hĺbky seba samého...“⁶⁵ Touto definíciou sa vyzdvihuje pozitívny rozmer, teda nie v zavrhovaní seba a zatajovaní darov, ktoré človek dostal od Boha, ale v uznaní Stvoriteľa a Darcu. Jedinečným príkladom takejto pokory je Mária, ktorá uzná Stvoriteľovu a Spasiteľovu veľkosť (porov. Lk 1,46-48).

V spirituálnej teológii je pokora považovaná za morálnu čnosť a teda zasahuje vnútornú i vonkajšiu činnosť. Prejavuje sa v slovách, skutkoch i správaní. Dokonca v osobnom rozvoji pokora vedie k tomu, že veriaci dokáže nielen žiť skrytejší život, ale dokáže prijať situácie poníženia, či už zapríčinené dôsledkom nepochopenia, dôsledkom svojich vlastných nedokonalostí alebo hriechov, ba dokonca i v dôsledku nepravdy. Veriaci to dokáže prijať len preto, že poníženie ho pripodobní Ježišovmu poníženiu. Opravdivá pokora teda pramení v poznaní seba, ale je vždy spätá s dôverou v Boha. Opravdivá pokora, vďaka dôvere v Boha, ktorý pokorným dáva milosť (porov. Jak 4,6), neznechucuje človeka, ale presvedča o nevyhnutnosti opierať sa o Boha⁶⁶. V spirituálnej teológii prevláda teda rozmer pokory ako učiteľky dôvery v Boha Stvoriteľa a Spasiteľa.

3.3 Pokora v morálnej teológii

V morálnej teológii sa pokora zvykne radíť pod kardinálnu ľudskú čnosť miernosti⁶⁷ alebo patrí i pod božskú čnosť nádeje a adekvátny život v jednoduchosť⁶⁸. Azda práve kvôli tejto jej charakteristike – totiž, že je to ľudská

⁶³ Porov. MARCHETTI, Albino. *Kompendium teológie duchovného života. Druhý diel. Rozvoj dokonalosti*. Bratislava: Serafín, 2007, s. 165.

⁶⁴ Porov. *S. th.* II – II, q. 142, 1, podľa MARCHETTI, Albino. *Kompendium teológie duchovného života. Druhý diel. Rozvoj dokonalosti*. Bratislava: Serafín, 2007, s. 165-166.

⁶⁵ *De gradibus humilitatis et superbiae*, I, 2, PL 182, 492.

⁶⁶ MARCHETTI, Albino. *Kompendium teológie duchovného života. Druhý diel. Rozvoj dokonalosti*. Bratislava: Serafín, 2007, s. 167-168.

⁶⁷ PIEPER, Josef. *The Four Cardinal Virtues. Prudence, Justice, Fortitude, Temperance*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame, 1966, s. 193-197.

⁶⁸ ASHLEY, Benedict M. *Living the Truth in Love. A Biblical Introduction to Moral Theology*. Staten Island, NY: Alba House, 1996, s. 224-228.

čnosť – sa jej nevenuje pozornosť v dogmatických traktátoch, ktoré sú zamerané na jediného Boha. Jednako však čnosť pokory patrí k najdiskutovanejším čnostiam vôbec v histórii kresťanstva. Podľa Origena, pokora je koreňom spásy, keďže v nej absentuje pýcha⁶⁹. Podobne pre Augustína kresťanský život možno zhrnúť za pomoci antitézy pokora-pýcha (*De civ. Dei*, 19,25). Tieto postrehy len upozorňujú na dôležitosť tematiky pokory v následnej kresťanskej teológii. Nakoľko našim cieľom nie je robiť prehľad dejinami vývoja pojmu pokory, v tejto časti zdôrazníme len tie momenty, ktoré poukazujú na posunutie dôrazu na negatívny aspekt pokory, teda na tú stránku, ktorá sa v neskorších dejinách spájala viac s hriechom.

Morálna teológia odlišuje pokoru od niekoľkých zdanlivých podôb pokory. Pokora nie je to isté ako kvietizmus, resp. pasivita tak v náboženskej ako i v morálnej oblasti, podľa ktorej sa človek podriaďoval nespravodlivosti alebo moci, poddával sa akýmkoľvek životným podmienkam. Najmä v neskorom stredoveku bolo takéto chápanie pokory bežné. Dokonca, podľa tohto chápania sa človek stával servilný spôsobom nehodným slobodných Božích detí alebo sa i vzdal vlastných ľudských alebo kresťanských práv až sa napokon uzatvoril do seba samého. Najmä v 17. – 18. storočí sa pokora mylne stotožňovala i so sebazáporom a prísnu sebadisciplínou⁷⁰.

Základné pravidlo pokory pozostáva z poznania seba samého. Táto axióma má korene u Sokrata a sv. Augustín a neskoršia kresťanská mystika ju rozpracovala tak, že pod pokorou sa rozumelo „krácanie podľa pravdy“ (sv. Terézia Avilská⁷¹). Sv. Bernard rozlišoval medzi pokorou pravdy a náklonnosti (*humilitas veritatis et affectionis*) a od sv. Bonaventúru sa zasa traduje rozlíšenie medzi pokorou pravdy a pokorou prísnosti (*humilitas veritatis et severitatis*). Ak prvá sa rodí z poznania nášho stavu ako stvorených bytostí, druhá sa rodí z poznania našej hriechnosti. Sv. Tomáš Akvinský, ale poznanie seba pri uvažovaní o pokore neobmedzil len na poznanie hriechnosti. Pre anjelského učiteľa normou pokory voči sebe a voči svetu, voči iným a voči Bohu, je poznanie seba a svojho stavu vo svete stvorenom a vykúpenom (*S. th.* II-II, q. 161, a.5, ad 2). Tomášovské definovanie pokory poznačilo morálne chápanie tejto čnosti. I keď k definovaniu pokory pribudlo uvedomenie si morálnej „ničoty“ pre vlastnú nevernú a hriechnosť, podstatnou časťou kresťanskej pokory ostáva vedomie, že sme boli stvorení na obraz Boží a na obraz Krista.

⁶⁹ KACZYŃSKI, Edward. Umiltà, *Nuovo Dizionario di teologia morale*. a cura di Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera, Cinsello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1990, s. 1393.

⁷⁰ Porov. KACZYŃSKI, Edward. Umiltà, *Nuovo Dizionario di teologia morale*, a cura di Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera, Cinsello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1990, s. 1395.

⁷¹ Porov. SV. TEREZIE OD JEŽÍŠE. *Hrad v nitru*. Vimperk: Nakladatelství Tiskárny Vimperk, 1991, s. 166. Viac o náuke sv. Terézie o pokore v MARIE-EUGÈNE OD DÍTĚTE JEŽÍŠE. *O pokoře*. Sestavil Jiří Stejskal, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.

Kresťanská čnosť pokory má teda i svoje prejavy. Podľa Kaczyńskiego, morálka ich menuje štyri:

1. Vďačnosť Pánovi i iným za dobrá a neživiť hnev pre ľudskú nevďačnosť,
2. Vedieť vďačne prijať dobrá od iných a uznať vlastnú obmedzenosť,
3. Vedieť darovať a vedieť darovať sa,
4. Vedieť prosiť o odpustenie za spáchané zlo a vedieť odpúšťať.

Samotná pokora z pohľadu morálky má dva aspekty. Prvý je negatívny, lebo dáva dôraz na vedomie hriechu a sankcie s ním spojené. Druhý aspekt je pozitívny; vyzdvihuje ľudskú a kresťanskú hodnotu. Ním je človek vyzdvihnutý byť štedrejším a byť otvorenejším na prijímanie⁷². Práve tento druhý pozitívny aspekt mravnej pokory je hybnou silou, ktorá robí z pokory čnosť služby. Pokora sa totiž rozdáva i s darmi, ktoré ponúka podľa príkladu Ježiša, ktorý prišiel slúžiť a nie dať sa obsluhovať (porov. Mt 20,28). Nakoľko takáto pokora nehľadá len záľubu v sebe, ale disponuje človeka pre nezištnú službu komunite (porov. GS 24), je nevyhnutné, aby členovia kresťanskej obce realizovali svoje kresťanské povolanie pomocou pokory v duchu služby⁷³.

ZÁVEREČNÉ UVAŽOVANIE – POKORA AKO ATRIBÚT BOHA

Na pozadí našej štúdie sa dala vybadať otázka – môžeme hovoriť o Bohu, že je „pokorný“? Azda dogmatik by sa mohol zaoberať otázkou, patrí pokora k Božím atribútom? Naše záverečné uvažovanie reflektuje prirodzene výsledky najmä prvých dvoch kapitol. Tretia kapitola naznačila, že v dejinách nastala zmena významu pojmu pokora. Rozšírenie dôvodov pre pokoru (dôvod ľudskej hriechnosti) a dôraz na jej mravný aspekt (čnosť), prispelo k „reštriktívnemu“ chápaniu pojmu – stalo sa problematickým hovoriť o pokore ako podstatnej charakteristike Ježiša Krista.

V Zjavení Starého zákona sa v neskorších textoch objavuje už abstraktné podstatné meno *'anawa* „pokora“. Pokiaľ sa vzťahuje na človeka, zapadá vhodne do kontextu a hodnota pokory je vyzdvihnutá mimoriadne vysoko. Poníženosť, ktorá nie je servilná a uvedomuje si svoj pravdivý postoj pred Stvoriteľom, dvíha človeka, disponuje ho k nábožnému postoju a obdarúva ho dokonca bázňou pred Pánom. V prípade Ž 18,36, kde sa substantívum *'anawa* nachádza

---

⁷² KACZYŃSKI, Edward. Umiltà, *Nuovo Dizionario di teologia morale*. a cura di Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera, Cinsello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1990, s. 1396.

⁷³ Porov. KACZYŃSKI, Edward. Umiltà, *Nuovo Dizionario di teologia morale*, a cura di Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera, Cinsello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1990, s. 1396-1397.

v súvisi s Bohom, resp. kde Dávid pripisuje slov a 'anawa Bohu, vzniká u neskorších prekladov problém. Avšak ak ostaneme pri prvotnom a základnom význame termínu – pokora – preklad z pôvodiny dostáva mimoriadny význam. Božia pokora vyzdvihne Dávida. Prekladatelia sa dostali do pomykova, či Bohu možno pripísať pokoru. Keďže však poníženie predpokladá vyšší status poníženého a vo všetkých prípadoch význam pojmu je v podstate pozitívny a disponuje k hlbokému bytostnému vzťahu s druhou stránkou, nie je dôvod, prečo by žalmista nemohol vyriešiť, že to bola Božia pokora, ktorá vyzdvihla Dávida.

V tejto súvislosti môžeme krátko uvažovať, či v starozákonnej tradícii sa Božie poníženie protiví charakteristikám (starozákonného) Boha Izraela. V Písme sa stretávame s tvrdeniami, že človek, hoci stvorený na Boží obraz (Gn 1,27), predsa len nie je Boh (Ez 28,9⁷⁴; Jób 9,32; Ž 8,6). A keď sa človek Ježiš, priznal k tomu, že je Boh, bol za to veľradou odsúdený (Mk 14,63; Lk 22,71). Na druhej strane je udivujúca výčitka, ktorú Boh adresuje Izraelu u proroka Ozeáša. On totiž sa dištancuje od ľudského mocenského zmýšľania, podľa ktorého by nepriateľ musel byť zničený, resp. potrestaný. Prorok Ozeáš predstavuje Boha s božskou tvárou, ktorá zahŕňa odpúšťanie a *pokorné* prijatie ľudského neporozumenia. Boh svojim odpúšťajúcim postojom prekonáva ľudské retribučné mentálne schémy. Ozeášove slová sú „srdcervúce“: „Ako ťa vydám Efraim, odovzdám ťa, Izrael, ako ťa vydám s'á Adamu, urobím ťa podobným Seboimu? Srdce sa vo mne obracia, budí sa moje zľutovanie. Nevylejem svoj rozpálený hnev, neznivočím zase Efraim, *ved' som ja Boh, a nie človek*, Svätý uprostred teba...“ (Oz 11,8-9). Je teda celkom zrejmé, že Boh Izraela dokáže neraz konať tak odpúšťajúco, láskyplne a pokorne, že nie je nemožné uvažovať už na úrovni starozákonnej teológie o pokornom Bohu.

V klasickej dogmatickej teológii sa medzi atribútmi Božieho bytia pojednávali, napr. absolútna dokonalosť, vševedúcnosť, nekonečnosť, jedinosť, pravda, dobrota, krása, nemennosť, večnosť, nemerateľnosť, resp. všadeprítomnosť. Medzi atribútmi Božského života sa rozlišujú tie, ktoré súvisia s poznaním (napr. jeho dokonalosť, prostriedky predvídania, Božie poznanie ako príčina vecí) a s vôľou (napr. jej dokonalosť, jej predmet, jej fyzické vlastnosti ako všemohúcnosť a vševládnosť a jej morálne vlastnosti ako spravodlivosť a milosrdenstvo)⁷⁵. Treba pripomenúť, že cieľom definovania týchto vlastností však nebolo charakterizovať Boha na základe Zjavenia, ale rozumovo odôvodniť Božie vlastnosti jeho bytosti a tak uistiť mysliacu vieru.

⁷⁴ Ez 28,9: „Či budeš vraviť: „Bohom som ja” do očí svojich vrahov? Ved' si ty len človek, a nie Boh, v rukách tých, ktorí ťa prebodnú.“

⁷⁵ Porov. SCHEFFCZYK, Leo. *Der Gott der Offenbarung*. Aachen: MM Verlag, 1996, s. 475-503. TRACY, David. Jak přistupovat ke křesťanskému chápání Boha. In: FIORENZ, S. Francis, GALVIN, John P. (eds.). *Systematická teologie I*. Brno: DCK, 1998, s. 149-166, najmä s. 149-158.

Na druhej strane treba pripustiť aj istú nedostatočnosť tejto deskripcie. Práve vďaka výlučne metafyzickej náuke o Bohu filozofické axiómy nestačili na opísanie plnosti Božieho zjavenia a predovšetkým teológie kríža (E. Jünger), ktorá dokonale vyjadrila podstatu Boha – jeho vyvlastnenie sa a odovzdanie sa do rúk človeka. Biblická teológia, citlivá na dejinnosť druhej Božskej osoby, vyjadrila celkom jasne, že Boh sa nezjavil pred človekom ako najvyššia bytosť, ale na dreve kríža bol považovaný ako prekliatie skrz hriech človeka (Gal 3,13; 2 Kor 5,21; Rim 8,3). Preto patrí i k Božej podstate dobrovoľne vzatá dejinnosť. Na kríži dosiahlo Zjavenie Boha vrchol, nakoľko jeho negácia seba znamenala áno pre človeka. Preto akýkoľvek odpor, resp. apatia voči Bohu bolo premožené práve na kríži – pokornou poslušnosťou Krista Otcovmu plánu záchranu.

Hoci dnes nemáme traktáty o pokore Boha⁷⁶, o pokore Božieho Syna nemožno pochybovať; stačí len pripomenúť, že jeho poslušnosť až na smrť prameň z láskyplného poníženia sa, keď si vzal na seba ľudskú prirodzenosť – „sa uponížil“ (porov. Flp 2,6-8). Pred teológiou dnešných dní nemožno nehľadať odpoveď na otázku, či Boh je pokorný? Druhá Božská osoba prišla práve s pokorou, a teda potvrdila už to, čo starozákonná teológia vnímala a zapísala o Bohu. Nezodpovedať otázku o pokore Boha, má za následok nezodpovedne stvárňovať Boha – či už *ad intra* alebo *ad extra*. Prehlbenie pojmu pokory za pomoci biblickej teológie (o pokore) možno rozšíri a prehĺbi nielen morálnu charakteristiku pokory, ale rozhodne pripomenie tak podstatnú charakteristiku Boha, ktorá, vďaka dejinnému teologicko-spirituálnemu nánosu, sa dostala do d'alekého pozadia. Biblicko-teologické pojednávanie o pokore má za cieľ vyzdvihnúť pokoru na post, ktorý jej bol pripísaný Svätým písmom a prijímaný Cirkvou prvých storočí. Veď pokora Boha je predsa to, čo dvíha človeka až do účasti na jeho božskej prirodzenosti.

Bibliografia

ASHLEY, Benedict M. *Living the Truth in Love. A Biblical Introduction to Moral Theology*. Staten Island, NY: Alba House, 1996.

BAUER, Walter, ALAND, Kurt, ALAND, Barbara. *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der frühchristlichen Literatur*. Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1988.

BAUDER, Wolfgang, ESSER, Hans-Helmut. Umiltà, mansuetudine. In: *Dizionario dei concetti biblici del Nuovo Testamento*, a cura di COENEN, L., BEYREUTHER, E., BIETENHARD, H., Bologna: EDB, 4. edizione, 1991, s. 1891-1896.

BERLIN, Adele. *Zephaniah (AB 25A)*. New York: Doubleday, 1994.

⁷⁶ Ojedinelé náhľady ako VARILLON, François. *L'umilté de Dieu*, Paris: Éditions du Centurion, 1974; FAUSTI, Silvano. *Nad evangeliem podle Lukáše. Porozumět Božímu slovu*, Praha: Paulínky, 2011, s. 370: „Chudoba a pokora jsou navíc božské vlastnosti;“ sa radia skôr k spirituálnej teológii.

- SV. BERNARD. De gradibus humilitatis et superbiae. PL 182, 558-581.
- CARBONE, Sandro Paolo, RIZZI, Giovanni. *Abaquq, Abdia, Nahum, Sofonia*. Bologna: EDB, 1997.
- DELITZSCH, Franz. *Biblical Commentary on the Psalms*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1952. Transl. from the German by rev. Francis Bolton.
- ELLIGER, Karl, RUDOLPH, Wilhelm, RÜGER, Hans-Peter, WEIL, Gérard E. et al. (edd.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1967-1977; ⁵1997.
- FABRIS, Rinaldo. *Lettera ai Filippesi. Lettera a Filemone. Introduzione, versione, commento*. Bologna: EDB, 2001.
- FABRIS, Rinaldo. *Lettera di Giacomo. Introduzione, versione, commento*. Bologna: EDB, 2004.
- FAUSTI, Silvano. *Nad evangeliem podle Lukáše. Porozumět Božimu slovu*. Praha: Paulínky, 2011.
- GERSTENBERGER, Erhard. אָנָה II 'ānā, TDOT XI (2001) s. 230-252.
- GIESEN, Heinz. ταπεινός, *tapeinos* niedrig, gering, unbedeutend; demütig. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παγιδεύω – ὀφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.). Stuttgart; Berlin; Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 798-799.
- GIESEN, Heinz. ταπεινός, *tapeinoō* niedrig machen, erniedrigen. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παγιδεύω – ὀφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.), Stuttgart; Berlin; Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 801-804.
- GIESEN, Heinz. ταπεινώσις, εως, ἡ *tapeinōsis* Niedrigkeit, Erniedrigung. In: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Band III. παγιδεύω – ὀφέλιμος*. Register. Zweite, verbesserte Auflage mit Literatur-Nachträgen. BALZ, Horst, SCHNEIDER, Gerhard. (Hrsg.). Stuttgart – Berlin – Köln: W. Kohlhammer, 1992, s. 803-804.
- GOLDINGAY, John. *Psalms. Volume 1. Psalms 1-41*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006.
- GRASSO, Santi. *Il vangelo di Matteo*. Roma: EDB, 1995.
- GRUNDMANN, Walter. *tapeinós*. In: *Theological Dictionary of the New Testament. Abridged in one volume. Translated by Geoffrey W. Bromiley*. KITTEL, Gerhard, FRIEDRICH, Gerhard. (eds.). Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 1985.
- HERIBAN, Jozef. *Retto φρονεῖν e κένωσις. Studio esegetico su Fil 2.1-5.6-11* (BSRel 51). Roma: LAS, 1983.
- HERIBAN, Jozef. Zmýšľajte tak ako v Kristovi Ježišovi (Flp 2,5): Otázka interpretácie Pavlovho odporúčania vo Flp 2,5 v súvisi s kristologickým hymnom Flp 2,6-11. In: ŠTRBA, Blažej. (zost.). *Studia Biblica Slovaca 2006*. Svit: KBD, 2005, s. 58-78.
- HERIBAN, Jozef. *Pastoračný testament apoštola Pavla*. Pavlova reč v Miléte (Sk 20,18-36). Exegetická štúdia. Svit: KBD, 2008.

- HERIBAN, Jozef. Svedectvo Euzébia Cézarejského v *Historia Ecclesiastica* V,2,2-5 o pojme Kristovej kenózy a jej eticko-paradigmatickej funkcii v Pavlovom Liste Filipanom. In: ŠTRBA, Blažej. (zost.). *Studia Biblica Slovaca* 2008. Svit: KBD, 2009, s. 51-63.
- KACZYŃSKI, Edward. Umiltà, *Nuovo Dizionario di teologia morale*, a cura di Francesco Compagnoni – Giannino Piana – Salvatore Privitera, Cinsello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1990, s. 1393.
- LOUW, Johannes P., NIDA, Eugene A. *Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains. Volume 1. Introduction & Domains*. New York: United Bible Societies, 1988. 2nd edition.
- MAREČEK, Petr. *Křesťanské spoločenství v Matoušově evangeliu*. Jeho hlavní charakteristiky podle Mt 18,1-35, Olomouc: Cyrilometodějská teologická fakulta, 2005.
- MARCHETTI, Albino. *Kompendium teológie duchovného života. Druhý diel. Rozvoj dokonalosti*. Bratislava: Serafin, 2007.
- MARIE-EUGÈNE OD DÍTĚTE JEŽÍŠE. *O pokoře*. Sestavil Jiří Stejskal, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005.
- MÜLLER, Richard a KERDNLOVÁ, Tereza: *Klid, mír a pokora*. [2012-10-13]. Dostupné na internete: www.youtube.com/watch?v=HIQd-VhgxCU
- PANCZOVÁ, Helena. *Grécko-slovenský slovník. Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012.
- PENNA, Romano. *Lettera ai Romani. III. Rm 12–16. Versione e commento*. Bologna: EDB, 2008.
- PIEPER, Josef. *The Four Cardinal Virtues. Prudence, Justice, Fortitude, Temperance*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame, 1966.
- SCAIOLA, Donatella. *I dodici profeti: perché „minori?“ Esegisi e teologia* (Collana Biblica). Bologna: EDB, 2011.
- SCHEFFCZYK, Leo. *Der Gott der Offenbarung*. Aachen: MM Verlag, 1996.
- SPREAFICO, Ambrogio. *Sofonia* (CSANT). Genova: Marietti, 1991.
- SWEENEY, M. Alan. *Zephaniah. A commentary on the Book of Zephaniah* (Hermenenia). Minneapolis: Augsburg Fortress, 2003.
- SV. TEREZIE OD JEŽÍŠE. *Hrad v nitru*. Vimperk: Nakladatelství Tiskárny Vimperk, 1991.
- TRACY, David. Jak přistupovat ke křesťanskému chápání Boha. In: FIORENZ, S. Francis, GALVIN, John P. (eds.). *Systematická teologie I*. Brno: DCK, 1998, s. 149-166.
- VANHOYE, Albert. La novità del sacerdozio di Cristo. In: VANHOYE, Albert, MANZI, Franco, VANNI, Ugo. *Il sacerdozio della Nuova Alleanza*. Milano: Ancora, 1999, s. 45-63.
- VANHOYE, Albert. *Gesù Cristo il Mediatore nella Lettera agli Ebrei*. Assisi: Cittadella Editrice, 2007. Preložil Franco Manzi z francúzskeho originálu *Le Lettre aux Hébreux. Jésus-Christ, médiateur d'une nouvelle alliance*.
- VANHOYE, Albert. *Accogliamo Cristo nostro Sommo Sacerdote. Esercizi Spirituali predicati in Vaticano 10-16 febbraio 2008*. Città del Vaticano: LEV, 2008.
- VARILLON, François. *L'umilté de Dieu*. Paris: Éditions du Centurion, 1974.

VRAGAŠ, Štefan a kol. *Teologický a náboženský slovník. II. diel. L – Ž*. Trnava: SSV, 2008.

VRAGAŠ, Štefan: Dvojvázkový Teologický a náboženský slovník (2006, 2008) ako grant Vedeckej grantovej agentúry (VEGA) realizovaný na Rímskokatolíckej Cyrilometodskej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave, *Acta* 8 (2/2011), s. 42-49.

WEBER, Beat. *Werkbuch Psalmen I. Die Psalmen 1 bis 72*. Stuttgart: W. Kohlhammer GmbH, 2001.

WESTERMANN, Claus. Die Begriffe für Fragen und Suchen im AT. *Kerygma und Dogma* 6 (1960), s. 14-27.

Skratky

BHS ELLIGER, Karl, RUDOLPH, Wilhelm, RÜGER, Hans-Peter, WEIL, Gérard E. et al. (eds.). *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1967-1977; ⁵1997.

HALOT KOEHLER, Ludwig, BAUMGARTNER, Walter. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. I – V vol. Leiden – New York – Köln: E.J. Brill, ³1994-2000.

TDOT BOTTERWECK, G. Johannes, RINGGREN, Helmer, FABRY, Heinz-Josef. (eds.). *Theological Dictionary of the Old Testament*. I – XV vol., Grand Rapids, MI – Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company, 1977-2006.

Summary

Humility basically describes the moral or spiritual quality of the humans. The present paper proposes to rediscover this quality also as a divine attribute. In other words the concept of humility appears to be well known to the Judeo-Christian theology based on the Biblical evidence. The term 'anawa „humility“ plays in the Old Testament the important role for the present thesis. In the New Testament the humility is indisputable attribute of Jesus Christ. Medieval development of the concept of humility however marked the term with the aspect of sin and thus narrowed the sense of the term and put it in an offside in systematic theology.

Thus a goal of the paper is to argue for the humble God as presented already in the Old Testament (Ps 18:36). The New Testament takes the humility of the God Jesus Christ for granted as the key quality of Christ necessary for his obedience to the God and for the sake of human salvation. Moreover, the humility is an important attribute of Mary, the mother of Jesus and a required quality of the followers of Jesus. Would the humility of God be included in the systematic theology, the results may bring some further important saliency of God and consequently also of the Church.

Key words: *humility – humility of God – biblical theology – moral theology – spirituality*